

Heinz Heimsoeth : *Atom, Seele, Monade*. Historische Ursprünge und Hintergründe von Kants Antinomie der Teilung. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen des Geistes — und sozialwissenschaftlichen Klasse. Jahrgang 1960, Nr. 3). Wiesbaden 1960. 142. sayfa.

Köln Üniversitesinin emekli ordinaryüs profesörlerinden Dr. Heinz Heimsoeth, Türk felsefe severlerinin yakından tanıdığı Alman felsefe tarihçilerinden biridir. 1950/52 yıllarında İstanbul Edebiyat Fakültesinde felsefe okutmuş, ayrıca bazı yazıları Türkçe olarak yayınlanmıştır. (*)

Heimsoeth'ün felsefe alanındaki sistematik ve tarihî araştırmalarında en ilgi çekici yön, öyle sanıyorum ki, Kant üzerinde yapmış olduğu incelemelerdir. Kant'ın düşünme gelişmesini belirtmede, Kant'taki görüşlerin nasıl yoğrulduğunu objektif - tarihi arkaplânlarıyla aydınlatmada, Heimsoeth, Kant'ı çepeçevre anlamak isteyenlerin uğramadan ede-

miyeceği bir yorumlayıcıdır. İşte, 1960 yılının son haftasında, daha önce (27 Ekim 1958 tarihinde), yazarın, Mainz Bilimler ve Edebiyat Akademisinin Genel Oturumunda yapmış olduğu bir konuşmaya dayanarak, Akademi'ce çıkarılmış olan *Atom, Seele, Monade — Atom, Ruh, Monad —* adlı eseri de, bu bakımdan önemli bir duraktır. Bu, özellikle, eserin altbaşlığında dile getirilmiştir: « Kant'taki bölünme antinomisinin tarihî kökleri ve arkaplânları. »

Kitabın altbaşlığından da seçik olarak görüldüğü gibi, *Atom, Ruh, Monad*'ta Heimsoeth'ün bütün dileği, Kant'ın 2. antinomisine, bu antinominin anlamını tarihî yönden aydınlatan bir ışık tut-

(*) Bk. Heinz Heimsoeth : *Felsefenin Temel Disiplinleri* (Çev.: T. Mengüşoğlu 1957) ; *Ahlâk Denen Bilmece* (Çev. N. Uygur, 1957 — Bu kitapta, çevirenin kaleme aldığı kısa bir Heimsoeth biyografisi ile bibliografisi de yer almıştır) ; *Nicolai Hartmann'ın Ölümü Münasebetiyle* (Çev. : N. Uygur, Felsefe Arkivi 111/1, 1952) ; *Filozof olarak Descartes* (Çev. : N. Uygur, Felsefe Arkivi 111/1, 1957) - Adı geçen yazıların hepsi İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayımıdır.

maktır. Yazar bu dileğini gerçekleştirmek için, Kant'ın 2. antinomisinde ortaya çıkan problemin Kant-öncesi bir tarihini çizmektedir. Eserin kuruluşu şöyle özetlenebilir : Yazar, ilkin, sözü geçen antinominin getirdiği güçlüğü, Kant'ın bu antinomiye verdiği değeri, antinominin Kant'ın düşünme dünyası içindeki yerini kısaca (XVI bölümlük eserin ilk iki bölümünde, S. : 5 - 33) belirtmekte, daha bunu yaparken sık sık Kant-öncesi tarihî verilere başvurmakta, sonra da (S. : 33 - 142) belli-başlı uğraklarıyla (hattâ bazan bir bakıma ikinci derece uğrakları da gözden yitirmeksizin) antinomideki kilit kavramları Kant-öncesi kılığıyla açıklamaya girişmektedir. Böylece, eser, dallıbudaklı bir söz-dünyası meydana getiren Batı Metafiziğinin alacakaranlıkta kalmış olan bir bölgesini gün ışığına çıkarmayı denemektedir.

Kant'ın 2. antinomisi, Kant'ta araştırılması *Kritik der reinen Vernunft*'un — *Salt Aklın Eleştirilmesi*'nin — ancak birkaç sayfasını kaplayan bu antinomi : *bileşik-olan* ile *yalın-olanı* karşı karşıya koymakta, « Evrendeki her bileşik töz yalın parçalardan meydana gelmekte olup her yanda yalın olandan veya yalından bileşerek kurulandan başka birşey yoktur » tezinin karşısında, « Evrendeki hiç bir şey yalın parçalardan meydana gelmeyip evrenin hiçbir yerinde yalın olan birşey yoktur » an-

titezini anmaktadır. Böylece, evreni kavramada neredeyse içinden çıkılmaz bir güçlük, her iki kolu da akla yakın gelen bir ikilem kendini kabul ettirmektedir. Bu ikilem, *Kritik*'te kapladığı az yere rağmen, yazara göre, Kant'ı en içten meşgul etmiş olan fikir dolanmalarından, « transzendenal çatışmalardan » biridir. Çünkü bu antinomide, öbür üçünde olduğu gibi, « evren » teması, evreni tümüyle kavramak üzere yapılan deneme, metafizik, olanca gücüyle önplâna çıkmaktadır. Yazar, bu önemli noktayı, Kant'ın çeşitli eserlerinden, Kritik - öncesi yazılarından (örneğin yazışmalarından) aktardığı sözlerle belgeleme işine ayrı bir özen gösteriyor. Bu arada, Kant'ın, dialektik düşünenleri, karşıt kavramların yardımıyla düşünenleri, sanıldığından da fazla okuyup araştırmış olduğuna, hattâ zaman zaman övdüğüne dikkati çekiyor.

2. antinominin iki karşıt kavramı, bileşik olan ile yalın olan, Kant'ın kategoriler cetvelinde yer almaz ; bunlar, Kant'a göre, kategori değildir, « salt anlayış kavramlarıdır » . Bu iki kavramın anlamına « *bütün* » ve « *parça* » kavramları da karışır : bileşik olan parçalara bölünebilir, parçalarıyla karşılaştırıldıkta bir bütündür. Nitelik, tez, bileşiği, yalın parçalardan meydana gelen bir bütün olarak sunar. Teze göre : evrenin her yanında raslanan bileşikler-

dir. Antitez ise, her yanda salt yalınların var olduğunu söyler. Böylece, « bölünme » anakavramına varılır. Evren bölünemeyen salt yalınlardan mı, yoksa sonsuzca bölünebilen bileşiklerden mi kurulur? Bölünmeyi de, herşeyden önce gerçekte bölünme, real bir bölünme olarak düşünmeye eğilimliyizdir. Bölünmeyi tasarlayabilmek için, hep - aynı kalan - varlıklara, *tözler* (substans'lara), artık bölünemeyecek olan 'şeylere' gerigitmek gerekir. Peki, tözler, değişmez varlıklar ne çeşitten varlıklardır? Maddi midirler? Başka türlü dendiğinde: Her madde sonsuzca bölünebilir mi, bölünemez mi? Bu, maddeyi bileşik veya yalın olarak anlamıya bağlıdır. Yalnız, maddenin 'içinde' yer aldığı *uzay* da bölünebilmekle ilgilidir. Bölünemeyen tözler var mıdır? Varsa, bunlara — madde bölünebilir bir varlık olarak düşünüldüğünde — madde demeyip *ruh* demek gerekecektir. Ancak, ruh, ne çeşitten bir yalın varlıktır? Uzay ve madde ile ilgisi nedir? Evrende her şey yalın ise, evrenin salt ruhtan kurulması zorunlu mudur? Ama, böyle düşünmek doğru mudur? Madde parçalara bölünemeyen bir bütünsel, « atomos », (*atom*) adına lâyıktır. Ancak, yalın ruhlarda da, tarifleri gereği, bölünmezler. Öyleyse yalın ruhlara « monas », *monad* demelidir. Gelgelelim aralarında bir ayrılık da olacaktır. *Monad* atom mudur?

Bütün bu problemler, güçlükler, Kant'ın 2. antinomisinde olanca çatışma şiddetiyle ortaya çıkmaktadır. Gerçi yazar bu güçlükleri, yukardaki formulla göz önüne sermiyor. Gene de, problem araştırması, dönüp dolaşarak yukardaki sorularla çalışmış olduğunu belli ediyor. Böylece, Kant'ın 2. antinomisinin, bir bakıma, belli bir kosmoloji, bir evren-öğretisinin başlıca temalarını kapsadığından şüphe etmemelidir. İşte, Heimsoeth, bu karmaşık temaları Kant-öncesi işlemlere başvurarak aydınlatmak istemiştir *Atom, Ruh, Monad*'ında.

Yazarın haklı olarak belirttiği gibi, Kant 2. antinomisini (yalnızca onu değil öbürlerini de) iki karşıt başlık altında toplar. Tez'de öne sürülenlere *Platonism*, antitez'de öne sürülenlere ise *Empirism* der. Daha bu adlandırmalar, 2. antinominin kuruluşunda ne derinliğine giden bir tarihî arkaplanın varlığına işaret eder. Ancak, *Platonism* başlığından yazar, doğrudan doğruya Platon'un etkisini çıkarmaz; bu başlıktan tarihi Platon'dan çok, Platon'culuğu, Kant çağına kadar Avrupada yaygınca olan Hristiyan Platon'culuğunu anlamak gerekir. *Empirism* deyince de, günümüzde, ilk akla gelen Locke, Hume gibi İngiliz filozoflarının düşünme doğrultusudur; anlayışın kaynaklarını duyu verilerine geri götüren okuldur. Kant ise, yazara göre, çağına ka-

darki Avrupa kıta felsefesinin geneleniği gereği, empirist'lerden başlıca Epikuros'u tanıtır.

İşte bu iki karşıt düşünme doğrultusu, bileşiklerle yalınların evrenin kuruluşunu tespitite, tıpkı Kant'ta olduğu gibi, önce madde, ondan sonra ruh, zaman zaman da organizma ve monad kavramlarıyla hesaplaşmak zorunda kalmıştır. Böylece, 2. antinomideki problemlerin tarihî temeline inmek için, birbirinden çapraşık kavramların uzun gelişimini gözden geçirmeye ihtiyaç vardır. Hattâ, buna kalkışıldığında, yazarın kaçınmaya çalıştığı bir tehlikeyi, arada bir problemden uzaklaşıp salt kavram tarihinde oyalanma tehlikesini de göze almalıdır.

Heimsoeth'ün tarihî arkaplân denemesi, tabii olarak, *Antik Atomist'lerle* işe başlar. Gerçekten de, evrende varolan herşeyin, artık bölünemeyen, son derece küçük parçalardan, atomlardan kurulmuş olduğunu ilk iddia eden « atomist'ler » olmuştur. Ancak, Antik Çağda Demokritos'la Epikuros'un, sonra da *Lucretius*'un savunduğu atomcu tezin karşısında, yazara göre, daha baştanberi *Anaksagoras*'ın karşıt-tezi yer alır : Evrenin son parçacıkları sonsuz bölünebilir. Gelgelelim, bu, Antik Çağın evrenle ilgili biricik büyük karşıtlığı değildir. Bambaşka bir soru açısından kalkan *Platon* da, bölünmeyen - yokolmayan varlıklar ile bölünebilen - yokolan var-

lıkları tam bir karşıtlık halinde görmüştür. Tez : ruh, antitez : beden. Daha sonra, *Plotinos*, « görünür evren » le « görünmez evren » karşıtlığını bu kaynaktan devşirip geliştirir.

Ortaçağın Hıristiyan Felsefesi ise bu temayı, bölünüp yokolan madde ile yalın, dolayısıyla de, yokolmayan ruh karşıt - başlıkları altında işlemiştir. Böylece, Batı Metafiziğinin pek köklü bir tasarısı ana çizgileriyle belirmiş olur. Bir yanda « ruhlar dünyası », bölünemeyen, yalın, yokolmayan tözlerden kurulu bir evren, teknik deyimle bir « mundus intelligibilis », öbür yanda da, bir « madde dünyası », bölünebilen, bileşik, yokolabilen tözlerden kurulu bir « mundus sensibilis » uzanmaktadır. Batı Metafiziğinde tabiat bilimlerine ilgi arttıkça mundus intelligibilis ihmale uğrar, « materialism » ağır basmaya başlar. Ortaçağ bu görüşün tam karşısında bir kosmos tasarısından yanadır, bu da, atomismin muarızlarından *Aristoteles*'in büyük etkisine geri götürülebilir.

Ancak, *Yeniçağa* geçişte durumda bir değişiklik olur. Atomizm yeniden görünür. Yalnız, Yeniçağın ilk büyük felsefe sistemi kurmuş olan Descartes, Heimsoeth'e göre, bir « süreklilik düşünüdür » : Uzay-madde dünyası kesintisiz olarak sonsuzca bölünebilir. Descartes bir de uzayda yer kaplamayan, ruhlı olan bir töz ta-

nır; işte bu tözün başözelliği bölünememesidir. Kitabın en başarılı kısımlarından biri, şüphesiz ki, Descartes'in kosmos anlayışı üzerinde verilen açık ve seçik bilgilerdir. Heimsoeth bu bilgileri artık klasikleşmiş çift-töz açıklamalarının örtülmeye başlayan kaynaklarını tanımlayarak göstermekte, bu arada, bölünmez tek-ruhun ölmeyizliği ile uzay ve maddeyi birer « doluluk » olarak düşünmekten doğan güçlükler kısaca dokunmaktadır.

Descartes'taki ikiliği Spinoza gidermeye çalışır. Spinoza'nın dünya-tablosu « monist »tir, evren tek bir tözden meydana gelir ; evren manevi temelli, yokolmaz bir varlıktır ; kabaca dendiğinde, Tanrının kendisidir. Bölünebilirlik, madde gibi gerçekler aslında bizim bir çeşit tasarlamamızdan (imaginatio'muzdan) doğar. Beden, cisim, bütün bunlar gelip geçici şeylerdir. Görüldüğü gibi Spinoza, Descartes'in evren anlayışını bir yönde, manevi töz yönünde yoğunlaştırır.

Descartes metafiziğini başka yönde geliştirenlerin başında Leibniz gelir. Heimsoeth de pekçok felsefe tarihçisinin bir yorumunu paylaşır: Leibniz metafiziğinin başteması, dolayısıyla başkavramı « monad »tir. Bu kavrama felsefe tarihi boyunca en büyük parlaklığı kazandırmış olan düşünür de Leibniz'tir. Heimsoeth, kitabında, Kant'tan sonra en çok Leibniz ün-

zerinde durur. Monad temasında Leibniz'in yer yer Descartes, Kabbala öğretileri, Bruno, Aristoteles ve Demokritos'la olan kimi örtük kimi açık ilişkilerine dokunan yazar, « tarihi henüz yazılmamış olan monad kavramının » (S. 77) anlaşılmasına hizmet etmektedir : Leibniz'in monad anlayışı, bir bakıma hem Aristoteles'e hem de Demokritos'a geri götürülebilir. Leibniz'e göre, monadlar yalın, bölünemez, ruh türünden birtakım tözler olup uzay ile zamandaki bütün görünümüleri taşıyan değişmez kuvvet merkezleridir. Böylece Leibniz'in kosmolojisi « ruh » kavramı dolayında kurulur. Ruh, bu « içimizdeki ben », istek ve özlemleri olan yalın bir varlıktır, bir « monad »tir. Evren birbirinden ayrı nitelikteki monad'lardan meydana gelir. Evreni bir arada tutan, önceden kurulmuş bir uyumda düzenleyen hâkim birlik (« unum dominans ») Tanrı monadıdır. Leibniz bu görüşüyle — Heimsoeth'e göre — Kant'ın 2. antinomisindeki tezi savunur aşağı yukarı. Ancak, her monad, aynı zamanda, kelimenin etimolojik anlamıyla, bir « atom »dur. Bundan, evren baştan aşağı kesintili bir bütündür. Zorluk, bu bütündeki görünümünün açıklanmasında ortaya çıkar. Birer ruh olan yalınlarla görünümüler arasında ne çeşitten bir ilinti vardır? Bu soru ile Leibniz bir labyrinthum'un içine dolar. Ama, Leibniz binbir

zahmetten sonra, bu labirintumdan çıkmaya yarıyacak olan Ariadne'ce bir ipucu da bulur : Görünümlerin, tözlerin özüyle bir ilişkisi yoktur ; yani görünümler bir gerçek değildir, görünümler evrenle ilgili gelişgeçici ilineklere dir.

Leibniz'in bileşik ve yalınlar üzerindeki metafiziğini yorumladıktan sonra Heimsoeth, P. Bayle, A. Collier ve G. Berkeley'in aynı konudaki görüşlerine kısaca dokunuyor. Bayle, Heimsoeth'e göre, labirintumdan çıkar yolu « kestirmede » bulur : Evrende bileşik yoktur. Felsefe tarihi çevresi içinde pek az tanınan A. Collier ise, dış - dünyanın varlığını inkâr eder; böylece, Heimsoeth'ün haklı olarak işaret ettiği gibi, Berkeley'in özel idealizmini hazırlamış olur. Berkeley'in idealizmi « immaterialist » tir ; biricik gerçek yapıcı, yaratıcı ruhtur.

Kant'ın evren görüşünü işlediği zamana en yakın düşen bileşik-yalın incelemesi, 18. yüzyılın çok sayıdaki metafizik el kitaplarında, Kant'a çağdaş Wolf ile Crusius'un metafiziklerinde yer alır. Kant'ın uzun uzun hesaplaşmış olduğu Wolf'a göre, yalın olanın başözelliği bölünememesidir. Yalının karşıtı bileşiktir. Evren, işte bu iki çeşit tözden meydana gelir. Bu ana görüşü, esasa dokunmayan bazı değiştirmelere rağmen, Crusius da benimser.

İşte, Kant, felsefe yönünden kimi doğrudan doğruya kimi de

dolayısıyla bütün bu etkilerle beslenmiştir. Yalnız, Heimsoeth'e göre, Kant sadece bir metafizikçi değil, bir tabiat filozofudur da. Bundan, Kant'ın kosmos'u, tabiatı anlamaya yönelik 2. antinomisinde, tabiat bilginlerinin etkilerini de aramak gerekir. Bu konuda Kant, « keskin görüşlü bir bilgin » diye adlandırdığı Euler'le yakından ilgilenmiştir. Euler ise, hem Wolf'çulara, hem de « monad'çılara » yapmış olduğu saldırılarla tanınır. Euler, bir yandan önceden kurulmuş bir uyumla yalınların bir arada varolduğunu (monadçılardan tezini) reddeder ; öte yandan da, evrendeki maddi işlemlerin temelini ruh varlıklarına geri götürmeyi (Wolf'çuluğu) « saçma » bulur. Euler'e göre, gerçekte iki çeşit güç evreni kuşatır : uzaydaki cisimler, uzay-dışı ruhlar. Uzaydaki cisimler sonsuzca bölünebilir, bileşiktirler ; ruhlar ise bölünmezler. Ama, aralarındaki asıl ayrılık, cisimlerin mekanik bir bağ içinde yayılması, ruhların ise özgür olmasıdır.

Yalın ve bileşik teması bakımından kosmosun kuruluşuna ait bütün bu tartışmalar (yazar eserinin sonuna bir kavram ve özela d izini eklemiş olsaydı, âdeta içinden çıkılamayan dalı budaklı yapısı biraz daha belircek olan bu tartışmalar), Heimsoeth'ün kılavuz düşüncesine göre, Kant'ın 2. antinomisindeki tez ile antitez arasındaki büyük gerginliği mey-

dana getirir : Bu gerginliği anlamak için, yukarda yazarın açıklamalarından yararlanarak kabataslak özetlemeye çalıştığım ana durakları gözden yitirmemek gerekir.

Bu ana durakların Heimsoeth'teki işlenişi, şüphesiz ki, 2. antinominin Kant'ça ele alınmasını aydınlatmaya geniş ölçüde yardım edecektir. Ancak, 2. antinomideki problemleri 'gören' bir okuyucu, Heimsoeth'ün erudition'una istediği kadar başvursun, gene de, doğrudan doğruya Kant'ın *Kritik'*

te parmak bastığı güçlüğü yüklenmekten kurtulamıyacaktır. Bu güçlüğü yüklenmek ise, Kant'taki problem durumunu tarihî açıdan düpedüz anlamayı aşan bir çabayı gerektirir : problemi yeniden sorup 'çözmeyi' denemeye ihtiyaç vardır. Kant'ın 2. antinomisiyle ilgili olarak Heimsoeth'ün *Madde, Ruh, Monad*'ta verdiği tarihî arkaplân açıklamalarının insanı böyle bir ihtiyacı duymaya sürüklediği kanısındayım.

Nermi UYGUR